

„TRANSPARENCY INTERNATIONAL“ LIETUVOS SKYRIAUS (TILS) SIŪLYMAI VYRIAUSYBEI

2021 m. vasario 26 d.

Pasinaudodami galimybe dalyvauti nacionalinio lygmens viešojoje konsultacijoje „Dėl Vyriausybės programos įgyvendinimo darbų ir Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo plano“, TILS teikia 10 pasiūlymų:

1. Užtikrinti didesnį viešųjų pirkimų skaidrumą ir atvirumą, veiksmingesnę stebėseną bei, kiek įmanoma, centralizuoti viešųjų pirkimų procesus ir sumažinti perkančiųjų organizacijų skaičių.
2. Užtikrinti, jog ekonomikos atsigavimui skirtos lėšos būtų panaudotos laikantis aukščiausių skaidrumo ir atskaitingumo standartų.
3. Skelbti galutinių naudos gavėjų registro (JANGIS) duomenis viešai, neatlygintinai ir atvirų duomenų formatu; taip pat atverti ir užtikrinti neatlygintą prieigą prie kitų visuomenei svarbių duomenų.
4. Tobulinti teisinį politinės reklamos reguliavimą, daugiau dėmesio skiriant reklamos socialiniuose tinkluose sklaidos ir finansavimo skaidrumui, aiškiai apibrėžiant politinę reklamą socialiniuose tinkluose bei numatant daugiau atsakomybių politinėms partijoms.
5. Didinti gyventojų įtraukimą į sprendimų priėmimą; kiekvienoje savivaldybėje įdiegti dalyvaujamojo biudžeto iniciatyvas.
6. Užtikrinti geresnį Pranešėjų apsaugos įstatymo įgyvendinimą ir efektyvų ES direktyvos perkėlimą į nacionalinę teisę iki šių metų gruodžio 17 d.
7. Pažaboti kyšininkavimą sveikatos apsaugos sektoriuje, skatinant gydymo įstaigas siekti konkrečių ir pamatuojamų antikorpinių tikslų bei skelbiant reprezentatyvius duomenis apie skirtingų gydymo įstaigų veiklą, remiantis pacientų grįžtamoju ryšiu.
8. Užtikrinti veiksmingesnį EBPO Kovos su kyšininkavimu konvencijos įgyvendinimą.
9. Užtikrinti veiksmingesnę pinigų plovimo prevenciją, skiriant didesnį dėmesį finansinių technologijų sektoriui.
10. Prioritetizuoti akademinį sąžiningumą ugdymo įstaigose.

Pateikdami šiuos pasiūlymus kviečiame viešojo ir privataus sektoriaus atstovus, įgyvendinant antikorpinę politiką:

- Įtraukti savo bendruomenės ar įstaigos atstovus į antikorpinių prioritetų nustatymą, priemonių juos įgyvendinti pasirinkimą, kūrimą bei įgyvendinimą;
- Siekti konkrečių, pamatuojamų ir įgyvendinamų rezultatų;
- Tai daryti remiantis pirminiais duomenimis ir reprezentatyviais kiekybiniais tyrimais, o savo antikorpinės veiklos rezultatus skelbti atvirų duomenų formatu.

Pridedame išsamesnius aukščiau pateiktų pasiūlymų pagrindimus, remiantis TILS ir kitų institucijų atliktų tyrimų duomenimis.

- 1. Užtikrinti didesnį viešųjų pirkimų skaidrumą ir atvirumą, veiksmingesnę stebėseną bei, kiek įmanoma, centralizuoti viešųjų pirkimų procesus ir sumažinti perkančiųjų organizacijų skaičių.**

Pavyzdžiui, pirmosios COVID-19 bangos metu stebėsenos institucijos ir sprendimų priėmėjai galimai nežinojo apie 10 proc. kovai su pandemija išleistų pinigų. Tai paaiškėjo TILS 2020 m. liepos mėn. pateikus užklausas 12 pagrindinių COVID-19 pacientų ligoninių ir didžiausių perkančiųjų organizacijų. Jos papildomai pateikė 136 sutartis su 73 tiekėjais už beveik 8 mln. eurų. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/3aTmlWh>.

2019 m. TILS atliktas tyrimas rodo, kad savivaldybės savo veiklą viešinimui 2015 – 2018 m. išleido 7,8 mln. eurų, iš jų 80 tūkst. eurų – iš ES investicijų. Lėšas gavo 363 įmonės, iš kurių 35 buvo susijusios su politikais. Su politikais susijusios įmonės su savivaldybėmis pasirašė didesnės vertės sutartis (vidutinė sutarčių, kurias pasirašė su politikais susijusios įmonės, vertė 7 tūkst. eurų, tuo metu vidutinė įprastų sutarčių vertė – 5 tūkst. eurų). Daugiau informacijos: <https://bit.ly/3qQpd14>.

„Transparency International“ Gynybos ir saugumo programos parengtame Gynybos skaidrumo indekse, kuriame buvo vertinama 15 Centrinės ir Rytų Europos valstybių, Lietuva vertinama kaip vidutinės rizikos valstybė, ir yra surinkusi 59 balus iš 100. Daugiausia rizikų pastebima karinių operacijų ir viešųjų įsigijimų srityse: beveik trečdalis gynybos biudžeto Lietuvoje yra išleidžiama slaptoms ar su konfidencialumo žyme prekėms, detalai neatskleidžiant, kaip lėšos yra panaudojamos. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/2ZNaatj>.

- 2. Užtikrinti, jog ekonomikos atsigavimui skirtos lėšos būtų panaudotos laikantis aukščiausių skaidrumo ir atskaitingumo standartų.**

Remiantis Valstybės kontrolės ataskaita, jau dabar pastebėta, jog tarp paramos gavėjų yra įmonių, kurios Valstybinės mokesčių inspekcijos identifikuotos kaip nepatyrusios neigiamo poveikio vykdomai veiklai dėl COVID-19. Taip pat ataskaitoje pažymima, jog kyla klausimų dėl kai kurių DNR plane numatytų projektų pagrįstumo. Svarbu užtikrinti, kad ekonomikos atsigavimui skirtos lėšos būtų skirstomos remiantis aiškiais, pagrįstais vertinimo kriterijais bei būtų viešai skelbiamas lėšas gavusių projektų įgyvendinimo procesas, juos vykdančių įmonių sąrašas.

- 3. Skelbti galutinių naudos gavėjų registro (JANGIS) duomenis viešai, neatlygintinai ir atviru duomenų formatu; taip pat atverti ir užtikrinti neatlygintiną prieigą prie kitų visuomenei svarbių duomenų.**

Skelbti galutinių naudos gavėjų registro duomenis atviru duomenų formatu.

Šiuo metu Lietuva yra viena iš 4 ES valstybių, kuri vis dar neturi galutinių naudos gavėjų registro (vėluojame 2 metus). Pasak Teisingumo ministerijos, tokį registrą planuojama turėti 2021 m. pabaigoje, tačiau duomenys bus mokami ir suteikiami pagal užklausas. Tuo metu Latvija, Danija,

Jungtinė Karalystė tokius duomenis skelbia atvirų duomenų formatu ir neatlygintinai, o Slovakija yra viena pirmųjų Europos Sąjungos šalių, kuri viešai paskelbė registrą.

Praplėsti LR Visuomenės informavimo įstatymo projekte numatomų subjektų ratą, kuriems būtų suteikiama teisė gauti Registrų centro tvarkomus duomenis registruose ir informacinėse sistemose (JAR, JADIS ir NT). T.y. prie žurnalistų ir/ar viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų, įrašyti ir subjektus, kurie atlieka BDAR 6 straipsnio e) punkte numatytas funkcijas: *atlieka užduotis, vykdomas viešojo intereso labui arba užduotis, jiems pavestas vykdant viešosios valdžios funkcijas*.

Sukonkretinant, tai – ne pelno siekiantys analitiniai centrai, veikiantys viešojo intereso labui (analitiniai centrai) (pvz., Vilniaus politikos analizės institutas, „Transparency International“ Lietuvos skyrius, „Freedom House“ Lietuva, Rytų Europos studijų centras ir kt.), mokslo ir studijų institucijos.

Taip pat numatyti, kada tokie duomenys bus prieinami plačiajai visuomenei atvirų duomenų formatu, neatlygintinai.

Atverti kitus viešojo sektoriaus institucijų valdomus ir viešai skelbiamus duomenis, kaip tai, pavyzdžiui, jau daro LR Seimas (atvirų duomenų formatu skelbiamos Seimo narių darbotvarkės, inicijuoti teisės aktų projektai, balsavimo dėl klausimo rezultatai ir kt.). Atvirų duomenų formatu skelbti jau dabar viešai prieinamų interesų ir turto deklaracijų duomenis, daugiau LRS komitetų posėdžių duomenų (pvz. koks klausimas sprendžiamas, kas yra kviestieji asmenys, sprendimas); tai daryti pagal vienodą standartą.

4. Tobulinti teisinį politinės reklamos reguliavimą, daugiau dėmesio skiriant reklamos socialiniuose tinkluose sklaidos ir finansavimo skaidrumui, aiškiai apibrėžiant politinę reklamą socialiniuose tinkluose bei numatant daugiau atsakomybių politinėms partijoms.

2020 m. TILS atlikta dalies rinkimų kandidatų ir partijų „Facebook“ paskyrų apžvalga rodo, kad partijos ir jų sąrašų lyderiai paskelbė bent 532 apmokėtas reklamas „Facebook“ tinkle per paskutinį politinės kampanijos mėnesį. Kas penkta reklama buvo tikslinė, t.y. nukreipta į konkrečias gyventojų grupes (angl. „political targeting“). Politikai dukart dažniau žymėjo įrašus kaip politinę reklamą savo viešuose profiliuose negu privačiuose. Pastebima, jog politikų kampanijos vis labiau persikelia į socialinius tinklus, tačiau šiuo metu tikrojo politinės reklamos masto nematome. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/3qZwVpK>.

5. Didinti gyventojų įtraukimą į sprendimų priėmimą; kiekvienoje savivaldybėje įdiegti dalyvaujamojo biudžeto iniciatyvas.

2019 m. TILS atliktas tyrimas rodo, kad bendras savivaldybių skaidrumo vidurkis – 69 balai iš 100 galimų. Savivaldybės mažiausiai informacijos atskleidžia apie savivaldybių politikų ir administracijų vadovų interesus bei gyventojų galimybes dalyvauti priimant sprendimus. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/3pS71Tn>.

Tai ypač aktualu žinant, kad beveik kas antras gyventojas Lietuvoje mano, jog sprendimų priėmimas šalyje yra uždaras. Turime permąstyti, kaip įgalinti gyventojus, akcentuojant skaidrumą, duomenų

atvėrimą, žmonių įtraukimą į sprendimų priėmimą ir tokias iniciatyvas, kaip dalyvaujamas biudžetas, kurio metu gyventojai patys sprendžia, kaip paskirstyti dalį savivaldybės lėšų. 2020 m. pabaigoje kas ketvirta savivaldybė (15 iš 60) įgyvendino dalyvaujamąjį biudžetą bei kvietė gyventojus siūlyti ir balsuoti dėl 7-150 tūkst. eurų vertės iniciatyvų. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/2ZPSFbC>.

6. Užtikrinti geresnį Pranešėjų apsaugos įstatymo įgyvendinimą ir efektyvų ES direktyvos perkėlimą į nacionalinę teisę iki šių metų gruodžio 17 d.

2020 m. rudenį TILS pateikęs užklausas 117 viešojo sektoriaus institucijų, paaiškėjo, kad 9 iš 10 institucijų suteikia galimybę savo darbuotojams pranešti apie galimą korupciją, neteisėtus ar neetiškus veiksmus naudojantis vidiniu informacijos apie pažeidimus teikimo kanalu. Vis dėlto, trys ketvirtadaliai (71 iš 95) institucijų per pastaruosius dvejus metus negavo nė vieno pranešimo. Ketvirtadalis institucijų neužtikrina galimybės pranešti saugiai. Iki šių metų gruodžio 17 d. turime perkelti ES direktyvos dėl pranešėjų apsaugos nuostatas į nacionalinę teisę. Tai puiki proga peržiūrėti mūsų dabartinį įstatymą, įtraukiant visas suinteresuotas šalis, skiriant ypatingą dėmesį vidiniams informacijos apie pažeidimus teikimo kanalams, jų saugumo bei konfidencialumo užtikrinimui. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/2NGMO5U>.

7. Pažaboti kyšininkavimą sveikatos apsaugos sektoriuje, skatinant gydymo įstaigas siekti konkrečių ir pamatuojamų antikorupcinių tikslų bei skelbiant reprezentatyvius duomenis apie skirtingų gydymo įstaigų veiklą, remiantis pacientų grįžtamuoju ryšiu.

2018 m. TILS atlikta Sveikatos apsaugos ministerijai pavaldžių gydymo įstaigų korupcijos prevencijos programų analizė atskleidė, jog skirtingos gydymo įstaigos nusistato iš esmės tapачius, nekonkrečius, sunkiai pamatuojamus tikslus bei stebėtinai panašias priemones jiems pasiekti. Dažnai sunku suprasti, su kokiomis problemomis iš tiesų susiduria konkrečios asmens sveikatos priežiūros įstaigos ir kaip joms sekasi pasiekti užsibrėžtų tikslų, ar jos geriau suvaldo su korupcija susijusias rizikas nei pernai. Sunku suprasti, kaip gydymo įstaigų teikiamas paslaugas vertina pacientai. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/37lweti>.

Kyšininkavimo indeksai miestų ir rajonų, respublikinėse ligoninėse ir klinikose išlieka gana aukšti. Iš ankstesnių tyrimų matyti, kad pacientai vis dažniau suvokia kyšininkavimą kaip sveikatos paslaugos broką. Tikėtina, po karantino atlaisvinimų daug kas suskubs tvarkyti neatidėliotinų reikalų. Tai reiškia, kad aiškų sveikatos apsaugos ir savivaldos lyderių priminimas, jog kyšininkauti nevalia, tampa kaip niekad svarbus.

8. Užtikrinti veiksmingesnį EBPO Kovos su kyšininkavimu konvencijos įgyvendinimą.

2020 m. atliktas „Transparency International“ tyrimas rodo, jog Lietuva priskiriama prie ribotai savo tarptautinius įsipareigojimus vykdančių šalių ir už teisėsaugos darbą buvo įvertinta prasčiau nei kaimyninės Estija bei Latvija.

2016-2019 m. buvo pradėti trys ikiteisminiai tyrimai dėl galimo Lietuvos įmonių kyšininkavimo užsienyje: dėl orlaivių ir inžinerijos kompanijos kyšininkavimo JAV, dėl galimų šaldytos produkcijos įmonės nusikaltimų Rusijoje bei dėl farmacijos priemonių įmonės kyšininkavimo Latvijoje. Pastarasis

tyrimas – vienintelis vykdomas šiuo metu. Ikitėsminis tyrimas dėl JAV pareigūno papirkimo buvo nutrauktas dėl įrodymų trūkumo, o tyrimas dėl Rusijos pareigūnų papirkinėjimo sustabdytas, Seimui nepanaikinus įtariamojo neliečiamybės. Tirti verslo kyšininkavimą tarptautinėje prekyboje Lietuva įsipareigojo 2017 m., kai pasirašė EBPO Kovos su užsienio pareigūnų papirkimu sudarant tarptautinius verslo sandorius konvenciją. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/3qYu9kv>

9. Užtikrinti veiksmingesnę pinigų plovimo prevenciją, skiriant didesnę dėmesį finansinių technologijų sektoriui.

2020 m. TILS atliktas tyrimas rodo, kad už pinigų plovimo prevenciją atsakingos institucijos neturi pakankamai pajėgumų ir informacijos apie šios problemos mastą, kad veiksmingai užkirstų kelią pinigų plovimui nekilnojamo turto (NT) sektoriuje. NT sektoriuje dirbantys specialistai taip pat neturi užtektinai žinių ir priemonių atpažinti galimus pinigų plovimo atvejus. Daugiau informacijos: <https://bit.ly/2ZSa5UZ>. Taip pat, augant Lietuvos ambicijai tapti pasauliniu finansinių technologijų centru, ypač svarbu tinkamai užtikrinti pinigų plovimo prevenciją Fintech sektoriuje. Šiuo metu nėra žinoma, kiek dėmesio stebėsenos institucijos skiria pinigų plovimo rizikų šiame sektoriuje identifikavimui bei jų suvaldymui.

TILS primena, jog Lietuvoje iki šiol nėra atvertas galutinių naudos gavėjų registras, kuris leistų priežiūros institucijoms (pvz. Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnybai ir kitiems rinkos dalyviams (pvz. notarams, teisininkams, vystytojams, buhalteriams, brokeriams) lengviau atpažinti galimus pinigų plovimo atvejus.

10. Prioritetizuoti akademinį sąžiningumą ugdymo įstaigose.

Remiantis TILS patirtimi akademinio sąžiningumo srityje, moksleiviai teigia, jog šiuo metu mokyklose nepakanka diskusijų apie sąžiningumą. Lietuvos studentų sąjungos atliekamo akademinio sąžiningumo tyrimo 2019 m. duomenimis, beveik kas penktas studentas mano, kad rašto darbo pirkimas ir pirktos darbo pateikimas yra paplitęs.

TILS siūlo skatinti mokyklas ir aukštojo mokslo įstaigas imtis akademinį sąžiningumą stiprinančių iniciatyvų (pvz., išbandyti sąžiningumo pasižadėjimus, dalyvaujamojo biudžeto iniciatyvas ir kt.), įtraukiant savo bendruomenės narius į šių priemonių kūrimą, periodiškai informuojant apie daromą pažangą arba jos stoką bei skiriant tam tikrą savo biudžeto dalį šioms iniciatyvoms. Pavyzdžiui, šiuo metu jau 11 Lietuvos mokyklų išbandė dalyvaujamojo biudžeto iniciatyvas, kartu su moksleiviais paskirstydamos 9,7 tūkst. eurų (dažniausiai mokyklų bendruomenės sprendžia dėl 500-1500 eurų vertės iniciatyvų).

Pateikdami šiuos pasiūlymus kviečiame viešojo ir privataus sektoriaus atstovus, įgyvendinant antikorupecinę politiką:

- Įtraukti savo bendruomenės ar įstaigos atstovus į antikorupecinių prioritetų nustatymą, priemonių juos įgyvendinti pasirinkimą, kūrimą bei įgyvendinimą;
- Siekti konkrečių, pamatuojamų ir įgyvendinamų rezultatų;
- Tai daryti remiantis pirminiais duomenimis ir reprezentatyviais kiekybiniais tyrimais, o savo antikorupecinės veiklos rezultatus skelbti atvirų duomenų formatu.